

Сүл тавн джилин эргцд селәнә эдл-ахун делгрлтин дигмүдин болн селәнә эдл-ахун эдл-уш гаргългьиг цааранднь икдүллгьнә төрмүдин тускар

К П С С - н Ц К - н П л е н у м д ү р Н . С . Х р у щ е в и н к е с н д о к л а д

(Цааранднь. Эклнь 254 номерт).

Свекл гаргългьар күцсн колхозмудин болн совхозмудин күцлмүд хамгин сәәнәр үнлгдх зөвтә. Болв, өөрхн джилмүдин дунд тарәнә агьугьинь өргдүллгьнәс болн ургьинь бөдлүллгьнәс көлтә, свекл гаргългьиг, адг-ядхдан 70-78 сай тоннд күргдх икдүләд, орн-нутг 9—10 сай тонн шикрә бәәхин төлә манд дахн нег ишкдл кех кергтә.

Ямаран райодар свекл гаргългьиг цааранднь икдүллх кергтәв? Хамгин түрүн болдж, Украин, Централнь Хар газрта областьс, Северн Кавказ мет тийм, свекл тарлгьнә дамылтта хуучн райодар икдүллхн кевтә. Шикрин свекл — ик көдлмшәтә культур болджана, эн райодар болхла, — газр-усна сән бәәдлә зергддх никтәр бәәрлсн олн-әмтн бәәнә, колхозмудар болн совхозмудар күч-көлснә көрнх болм тоогьарн бәәнә. Бас тедү мет, эн культур тардж ургьалгьна сән дамылт бәәнә.

Ода эд-бод кегдг свеклс давулдж зөвәр икәр свекл эд-бод кехин төлә энүнд шикрин шин заводмуд тосхлгьнә зергддүлдж, ода бәәх заводмудин чидлин зөвәр икдүлдж болхмн.

Украинә партийн болн советск органс эн төрмүдиг илдн күцәлгьнд орджакхана. Украинцвр 1965 джилд шикрин свеклин тарәнә агьуг дахн 330 миньгьн гектар немдж икдүләд, энүг 1 сай 660 миньгьн гектар күргәд, ут-турштан 40 сай тонн свекл авч болкхн тоолджана гидж үр Подгорный ЦК-д соньсхв. Энүнд 1959 джилин бийдн тарәнә агьуг 70 миньгьн гектар немгддх икдүллгьмн.

Немр авгддх свекл ода бәәх заводмудар, эдниг ясдж сәәрүллгьнәс көлтә эд-бод кегдхмн. Шикрин Лохвицк заводин коллектив эврәнн предпрятин күчн-чидлин икдүләд, сутгдан свекл эд-бод келгьнә 35 миньгьн центнерәс 46 миньгьн центнерт күргв. Ходоровск завод — 13 миньгьн центнерәс 22 миньгьн центнерт, Волоцисск — 14 миньгьн центнерәс 22 миньгьн центнерт күргв. Кобелякск заводин күчн-чидлин, энүг ясдж сәәрүллгьнә ашд, сутгдан свекл эд-бод келгьнә 15 миньгьн центнерәс 30 миньгьн центнерт, Первомайск завод — 12 миньгьн центнерәс 50 миньгьн центнерт күрч өсхмн.

Украинд ут-турштан долан джилин эргцд, ода үүлддхәх 130 заводин сутгдан свекл эд-бод келгьнә чидлин 660 миньгьн центнер немдж икдүллх эв-аргь илдгдсн бәәнә, эс гидж ода бәәх күчн-чидлин гурвна кесн нег хүвд күргдх икдүллгьмн, энн дундин күчн-чидлгә шикрин 34 завод тосхдснла аял чинртә болджана. Эн керг-үүлдвр республикд 1965 джилд свекл эд-бод келгьнә 5 сай 300 миньгьн тоннд күргдх икдүллх эв-аргь өгхмн, өдгә цагт 3 сай 600 миньгьн тонн свекл эд-бод кегднә. Миньгьн центнер свекл эд-бод кехд кергтә заводин күчн-чидлин икдүллгьнд гарх гарунь — 2 сай 800 миньгьн арслнх болхиг, кемрджән энүг шинәс тосххла, энүнд 4 сай арслнх кергигьхиг дүвнүлддх тооллгьн үзүлджәнә. Энүнд гарунь багьрсна талдан цагинь арвлгьн эркн кергтә, юагьд гихлә, заводиг сәәрүлдх яслгьн зокал мет, производственн нег цагин эргцд кегднә, шин завод болхла, йирдәндән 2—3 джилд тосхднә.

Тийм кевәр шикрин свекл эд-бод келгьнә төриг, ода үүлддхәх предпрятисин күчн-чидлин икдүллгьнәс көлтә зөвәр хүвднә хагьлдж болхмн. Энүг шикрин шин заводмуд тосхдснго гидж медхмн биш. Болв тосхлгь зөвәр багьар кергилдхмн.

Свекл тарлгьнә керглә залгьлдулдж хагьлгдх өркн чинртә талдан нег төрнх — шикрин свекл тарлгьнә цааранднь механизировать келгьн болджана. Шикрин свекл тарлгьнә өргдүллгьнә залгьлдж нег колхозникд эс гидж совхозин көдләчд көдлмшин кемджән өсхмн. Кемрджән свекл тардж ургьалгьна көдлмшиг цааранднь чигн гарар кехлә, багь биш зовлнх-түрү харгьхмн. Эн учрар, шикрин свеклиг үүрүлддх эс гидж дөрвдүлдж тарлгьнә аргьин тускар би нег цөн үг келхәр седләв. Одахн эн төрәр партин Централнь Комитетд специалистрин, колхозникүдин, совхозмудин көдләнрин, бәәри газрин партийн организацисин элчирин хурт болв. Хурт босдж келчхәсн улс, шикрин свеклиг үүрүлддх эс гидж дөрвдүлдж тарлгьнә аргьн ик гидг сәәни тускар келчхәв.

Винницк областьд 1958 джилд шин эв-аргь шүүдх хәләгдсн 10 миньгьн гектар газрт ургьин немүрн дундлад гектар болгьнас 24 центнер болад, продукцин то болгьнд күч-көлс гаргьлгьн 25 процентд багьрулгдв. Черкасск областьд ик агьуга газрт үүрүлддх-дөрвдүлдж таргдсн свекл, дөрвн джилин эргцд ургь-

цин немүрн дундлад гектар болгьнас 28 центнер болад, күч-көлс гаргьлгьн зөвәр багьрв.

Сагин төләд, продукцин то болгьнд күч-көлс гаргьлгьн багь гихдән 20 процентд (мини сананд энүнәс үлү болх зөвтә) багьрдх гидж тоолхла, мана цуг орн-нутгар иим арвлгьн ик юм өгхн ил. Иим арвлгьн, күч-көлс гаргьлгьн икдүллго, шикрин свекл гаргьлгьн авлгьн зөвәр икдүллх эв-аргь өгхмн. Кемр бидн свекл хуралгьнә механизировать кехлә, шикр гаргьлгьн мана көрнх улм ик болхмн. Тегәд, мана государствд кедү шикр кергтә болна — терүг өөрхн джилмүдт күщднх теткх эв-аргь манд бәәнә.

Көвнх гаргьлгьнә цааранднь икдүллгьнә зарм төрмүдәр келх зөв нанд өгтн. Сүүлин джилмүдт көвнх тардж ургьадж авлгьнд бас темдгтә күцврмүд бәәнә. Кемр нег джилин дунд көвнх-сырец гаргьлгьн дундлад 1949 джиләс 1953 джил күртл 3 сай 487 миньгьн тонн бәәсн болхла, 1954—1958 джилмүдт эн 4 сай 204 миньгьн тонн, эс гидж 717 миньгьн тонн ик болдж гарв.

Мана орн-нутгин көвнх тарачнр нег үлү эн джил сән күцврмүд бәрцхәв. Эдн 4 сай 335 миньгьн тонн көвнх-сырец государствд худлчхав, эс гидж 1957 джилнәс 125 миньгьн тонн ик. Эдү дүнбгә ик көвнх мана орн-нутг төрүц бөлддх уга билә.

Узбекск, Таджикск, Туркменск ССР-н күч-көлсчир сәәнәр көдлчхәв. Нег үлү Таджикск ССР-н селәнә эдл-ахун көдләнчирин күцврмүдиг темдлх кергтә. Эн республикин колхозмуд болн совхозмуд орн-нутг цугасн ик ургьц авна — дундлад гектар болгьнас 27 центнер көвнх-сырец авна. Эн джил республик болзгасн урд, декабрин 5-д, государствд көвнх орулдж өглгьнә даалгьврән күцәв. Эн — таджикин көвнх тарачнрин шин дилвр. Республикин колхозмуд болн совхозмуд, зуг гурвхн колхозас бишнхн, көвнх белдлгьнә зурагьн күцәддхәхәнә. Республикисин, областьсин болн райодин гардачнр, колхоз болн совхоз болгьн цаглагьн болн бүкднх государствинн өмн авсн даалгьврмудан күцәдг болдгиг күцлчхәх зөвтә.

Көвнх тардж ургьадж авлгьар Советск Союзин күцврн ил.

Көвнхн ургьцар мана орн-нутг нарт делкәд негдч өрм эзджәнә. Революцин өмнк Арәсәлә дүнбүлчлә, көвнх гаргьлгьн ССР-т 6 дәкдх өсв. Советск Союзд көвнхн ургьц гектар болгьнас Америкн Соединени Штатст дөрхн күс-дундур холван бөдән.

Болв, бәрсн күцврән токтндж болшго. Көвнх гаргьлгьн долан джилин эргцд бидн 5,7—6,1 сай тонн күргх зөвтәвдн. Көвнх гаргьлгьн ямаран кевәр колхозмуд болн совхозмуд өскдх чадхм? Голддх эн төр ургьц бөдлүллгьнәс күцәдхмн. Эндр өдр күртл көвнх гаргьлгьн икдүллгьнә колхозмуд болн совхозмуд шин газр эдлгьнд болн ирригационн системд гол оньг өгцхәд билә. Бидн цааранднь чигн газр хагьлдж эдлгьнд орулгдх гидж нәәлдж болшго. Көдә газрт ус орулгьн, электростанц тосхлгьн, поселк тосхлгьн кес миллиард арслнх мөнгь кергилхмн.

Тер учрар, гол оньг, чидл-күчн, көрнх өдгә цагт көвнхн ургьн бөдлүллгьнд, услддхәх газрмудиг чикәр оләлгьнд өггдх зөвтә.

Көвнх гаргьлгьнә күч-көлс гаргьлгьн багьруллгьн чинртә төр болджана. Өдгә цагт көвнх худлдж авлгьнд государствин гарунь йир ик гидж үнән келх кергтә, көвнх-сырец гаргьлгьн авлгьна үннх зөвәр бөдән болсна темдг эн. Цөн джил хооран көвнхн плантацд күч-көлсн аш бөдлүллгьнә чинртә ишкдл келдлә — колхозмуд болн совхозмуд үүрүлддх-дөрвдүлдж тарлгьнүр орлгь аклчхәлә. Ода болхла көвнхн иим кевәр тарлгьнә үлүгьинь бүкднх оләлх кергтә, оолян хаяд, механизаци тарә хәләдх асрдг болх кергтә.

Көвнх тардж ургьадж авлгьнд көвнх хурадг машинд өргәр оләлго, күч-көлсн ашиг бөдүлдж болшгог, көвнх тардж райодин гардачнр медх зөвтә. Көвнхн гарар цуглулдгас машингьар цуглулдгур зөвгәр орх кергтә. Америкд одад ирсн специалистрин келәр болхла, мана көвнх хурадг машинд Америкн дөрхн сән. Көвнх хурадг техникиг муугьар оләлгиг уурулад, эн төрүр партийн болн комсомольск организацисиг босхх кергтә. Энүнә хамдн, көвнх хурадг машинд ясерулгьнд конструктормудин оньгинь өгүлх кергтә. Эн төрмүдиг күцәгдәд бидн, продукцин тоод күч-көлс гаргьлгьн темдгтәгьар багьрлгь күцхәдн, күч-көлсн аш өргхәдн, орн-нутгтан килвр көвнх өгхәдн, олн-әмтнд сән, килвр өд өлхәдн.

Давсн джилмүдт мана орн-нутг олс болн конопль гаргьлгьн ард үлддән уурв. Сүүлин тавн джилд олсн утц болн конопль белдлгьн урдк тавн джилинәр болхла хойр холвандан өсв. Олс гаргьлгьнд Белорусск ССР-н, Украинск ССР-н, РСФСР-н Смоленск, Калининск, Костромск, Ярославск областьсин колхозмуд, конопль гаргьлгьнд — Брянск, Орловск, Курск областьсин, Мордовск автономн республикин колхозмуд сән ашта болчхав.

Бидн цаарандан чигн олс болн конопль гаргьлгьн икдүләд, эдниг гаргьлгьн авлгьна үннхн багьрулх зөвтәвдн.

Орн-нутгин колхозмуд болн совхозмуд тосна культурмуд гаргьлгьн зөвәр өргдүлв. Сүүлин тавн джилд эргцд тосна культур хурадж авлгьн дундлад джил болгьн 3 сай 700 миньгьн тонн болв, эс гидж урдк тавн джилнәс 45 процент ик. Нарн цецг тардж гаргьлгьн авлгьнд йилгьү ик дилвр күцв. Тавн джил урд бәәсн тарәнә газрин агьуг тер кемджәндән үлдсн болв чигн, орн-нутг эн джил 4 сай 540 миньгьн тонн нарн цецгин яс хурадж авч, 1953 джилд болхла 2 сай 630 миньгьн тонн авгдсн бәәсн. Болв нарн цецг гаргьлгьн цаарандан чигн икдүллх, эн культур тарлгьнә өргдүллх, ургьинь бөдлүллх зөвтәвдн. Республикин теегин райодт нарн цецг тарлгьнә дүнбхд 300 миньгьн гектар өскәд, государствд тосна өк орулдж өглгьн зөвәр икдүллхн гисн төр украинә организацс тәвджәнә. Эн седвариг дөнхн кергтә болджана. Нарн цецг болн шикрин свекл тарлгьнә өргдүллгьн Украинә буудя худлгьнн нечк хасх, болн государствд кергтә техничск культурмуд гаргьлгьн өсх.

ЦК-н сентябрьск Пленумин хөбн давсн цагин эргцд боднцг болн темс гаргьлгьн икдв гидж би келчләв. Тоогьарн авад хәләхлә — балгьсдин нечвринь темсәр болн боднцгар тетклгьн күцәдджәнә. Болв эн эдл-уш үнтә кевәрн бәәгьә, чинрнх болхла терүг эдлджәх улсин нечвринь теткжәхн.

Эн ягьад ишддхәхм? Юмна учр-утхнх — энүнд мана кесг көдләнчир темс гаргьлгьнд үзүлдг хуучн авьгьсан ода күртл хаяд уган йовдл болджана. Орн-нутгин селәнә эдл-ахун ард хоцрдх йовсн, боднцг болн темсн икәр күртлго бәәсн цагт, селәнә эдл-ахун органс темснә культур тарлгьнә болн темс белдлгьнә зураг колхозмуд болн совхозмудт цугтәднх күргдг бәәсн, тингхләрн газрин зокалин, зөблгьнә көлгнә аргьинь болн нань чигн тоотиг тоолвртан авдго бәәсн. Иим болсар тарлгьн бичкн-бичкнәр кегддх, темснә культур гаргьлгьнд механизаци кедж болх аргь таслгдв. Энүнә ашднх колхозмуд болн совхозмуд йир багь ургьц авдг, боднцгин болн темснә үннх дегд ик болдг бәәсн. Намрт болхла, белдлгьнә зура күцәхн кергт, балгьсдин теткхн төлә темсиг алвн гишнх нам цуг орн-нутгар бүкднх гилтә цуглулдг бәәсн, кесг миньгьн километр газрт чигн зөбдг билә.

Тийм йовдл чик бишнх ил медднә. Темснә культур тарлгьнә бичкн-бичкнәр кесн колхозмудт болн совхозмудт чигн, государствд чигн олс уга болджана. Тийм кевәр кергиг бүрдәхләрн колхозмуд болн совхозмуд темснәс кергтә ору авчадго, государствд болхла балгьсдин килвр темсәр теткх төриг күцәдх чадх аргь уга болдг бәәсн.

Темснә культурин болн боднцгиг шишлнх ик эдл-ахуст негдүлдж гаргьлгьн болсн, тарлгьнә нег баг эдл-ахугьас талданар зуг гаргьлгьн биш. Эн селәнә эдл-ахун өркн гол эдл-ушиг гаргьлгьн бүрдәлгьнә шин девсн болджана. Темс гаргьлгьн негдүллгьнәс болн шишлнх дүллгьнәс иштә, механизаци келгьнә делгрүлдж, күч-көлснә гарциг йоста кевәр бөдлүлдх, эдл-ушнн гарциг икдүләд, күч-көлс болн гару гаргьлгьн икәр багьрулдж болх эв-аргь учрджана.

Темснә культур тарлгьнә шишлнх эдл-ахуст негдүлсн ямр ашта болх? Эднд сән газр өггдх, минеральн удобрень болн селәнә эдл-ахун техник кергтә тоогьар гаргьлгьн. Тер культурмуд тарлгьнә цуг гол көдлмшнх механизировать келдх. Энүнә ашд, ургьц гаргьлгьн бөдлх, цуг гаргьлгьн авдг болн гаргьн гарутгин нег тоод өрдг ургьц икдх. Темснә гарцин үннх кимд болхла, эн эдл-ушнх худлгьна үннхн багьрулдж болх аргь государствд авх.

Тегәд темс болн боднцг гаргьлгьн, шишлнх дүлсн ик эдл-ахуст негдүлдж келгьнә төр экономичск ончта чинр зүүдхәсн деерән, политичск чигн чинртә болджана, ягьад гихлә, эн — цуг олн-әмтнә нечврин көндәдджәнә, энүг таслдж күцәлгьн күч-көлсчирин бәәхтә джиргьлин ясерулгьнур тусхалджана.

(Цааранднь 3 халхд).

Үр Н. С. Хрущевин докладин цаарандкнь

Темс гаргьлгьнд харгьдг хуучн халайн дасгдд хуурен авцас кесг кӱдлӱчир гарч чадл уга бӱахиг хурдар уурулад, бодниц, темс гаргьлгьна шин, яерулдсн бӱрдӱмджӱр зӱрмгӱр орсн ик чинртӱ. Эн тоот, йилгьл уга нань чигн эдл-уш гаргьлгьнд, онцлад келхлӱ, мах, ӱс, ӱндг гаргьлгьнд ирлцгьгь, эднӱ ӱннь зӱрм эдл-ахусар йир бӱдӱн.

Бодниц болн темс гаргьлгьг бӱдлӱлх тӱр халгьлгьна шин авцн Москва балгьсна ӱмтиг бодницгар болн темсӱр теткьлгьнӱ тускар гаргьсн КПСС-н ЦК-н болн СССР-н Министрмӱдин Советин шидр гаргьсн токтаврт келгдсн бӱанӱ. Кемр Москваг урдн Московск болн нань чигн областьсин кесг зун колхозмуд болн совхозмуд теткьдӱсн болхла, ӱдгӱ цагт хотл балгьсна неквр теткьх бодниц, темс гаргьлгьн, нег трестд нийлӱлгдсн, Москва ӱргнд бӱах, шишлнӱдӱлгдсн ик-ик совхозмудар келгдхн.

Нег-хойр джилин ӱргнд, ӱнднн келхд, батин тӱлӱ, бӱрхн бӱах зӱрм областьс Москвад темс, бодниц орулдж ӱгхнн. Бидн москвахниг иткдг болв чигн ӱр Капитонов тийм сӱ кетхӱ гидж сурсн уга, кӱрнн эн шишлнӱдӱлгдсн совхозмуд 1959 джил, Москваг кергтӱ бодницгар болн темсӱр теткьхн гидж герчлӱ. Болв, бодницгар болн темсӱр хӱтӱр бӱасн дорхн, ӱлӱ кӱрнӱгтӱ бӱасн деер. Темсӱр болн бодницгар Москва, Ленинград, нань чигн иим ик-ик центрмуд теткьлгьнӱ туск тӱрт цалдн гаргьд керг уга. Цаарандн, бодницгар болн темсӱр балгьсдин болн ик-ик промышленн центрмӱдин некврнн теткьлгьн, шишлнӱдӱлгдсн совхозмудар болн балгьсн ӱргнд бӱадг колхозмудар кӱцӱгдхн.

Шишлнӱдӱлгдсн ик-ик эдл-ахусар темс болн бодниц гаргьлгьна экономическ олӱнн иим ӱлгӱрт сӱн ӱзгднӱ. Московск областин зуугьд шаху гектар газрт темс тӱрдг совхозмуд, 1957 джил гектар болгьнас 132 центнер Үсударствд орулдж ӱпхлӱ, 500-д шаху, нам тӱӱнӱс ӱлӱ гектар газрта совхозмуд гектар болгьнас 335 центнер ӱв. ӱннӱ тускар мини келчкн, «Большевик» совхозд темс тӱрсн 800 гектар газрас 32 миньгьн тонн темсн — 400 центнер темсн гектарасн авгдв. Тийгхлӱрн, нег килограмм темсн ӱнн дундлад 13 деншг, ора гардг хавстна ӱнн — 5 деншг болв.

Бодниц болн темс, шишлнӱдӱлгдсн ик-ик совхозмудар гаргьлгь бӱрдӱлгьн, балгьсдин болн промышленн центрмӱдин некврнн бӱрхн джилмудт сӱн чинртӱ зӱсн-зӱл темсӱр болн бодницгар теткьлгь учрах. Болв колхозмуд темс тӱрдгн уурух зӱв уга. Балгьсн ӱргнд бӱах колхозмудт темс гаргьлгьн ик олзта тӱр болх зӱвтӱ. Тийгхлӱрн, колхозмудин гардачнр эдл-уушин ӱнннн келдӱлхд ик оньг ӱгч, шуух зӱвтӱ.

Сад ӱргдӱлгьнд сӱӱлин джилмудт ик хӱврл болсиг темдлх жергтӱ. Эдл-ахун эн чинртӱ ӱннӱд кесг джил хооран алвна хаджгьр политикӱс кӱлтӱ ик дуту-дунд гарснн. Ода болхла колхозникуд болн совхозмудин кӱдлӱчир икӱр дурддж, зер-земшин мод болн виноград тӱрдж ургаджана. Сӱӱлин тавн джилин ӱргнд 1 сай 200 миньгьн гектар газрт шин садмуд болн виноградникс суулгьдв. 1952 джил Крымск областин колхозмудт болн совхозмудт 34 миньгьн гектар газр сад болн виноград элджӱсн болхла; ӱдгӱ цагт — 130 миньгьн гектар элджӱсн. Зуг эн джил 51 миньгьн гектар газрт шин садмуд болн виноградниксуд ӱнд суулгьдв. Кесг миньгьн гектар газрт зер-земшин мод Молдавск ССР-д; Ростовск областьд; Ставропольск, Краснодарск краймудт болн ори-нутгин нань чигн райодт ӱсв. 1958 джил 1 сай 760 миньгьн тонн зер-земш болн виноград авгдв, ӱс гидж 1953 джилинӱр болхла 50 процент ӱлӱ. Зер-земш гаргьлгьн икӱр ӱснӱс иштӱ; ӱдлгьнд бӱах заводмудиг ӱргдӱлӱд, ташр эд-бод кедг шин заводмуд тосхх кергтӱ болх бӱадлӱтӱ. Цӱ гаргьлгь бӱдлӱлгьнд Грузинск ССР-н колхозмуд болн совхозмуд ик дилвр бӱрв. 1953 джил 107 миньгьн тонн цӱагьин хамтхас авсн болхла, эн джил ӱдн цань уга бӱдӱн ургьц авад, 133 миньгьн тонн белдв.

Куч-кӱлчнриг зер-земшӱр, виноградар болн нань чигн эдл-уушар дуту угагьар теткьхн кергт, бидн цаарандн сад, виноград тӱрлгьн, цитрус болн цӱ гаргьлгьн улм ӱрдӱлх зӱвтӱдн.

III. Олна мал ӱсклгьнӱ делгрл

Үрмуд!
Селӱнӱ эдл-ахуд икӱр салврдж йовх халхн — мал ӱсклгьн болджана гидж партин Центральн Комитет сентябрьск Пленум деер гоодн, илднн келдж медӱлад, партин болн государствин тӱрӱц хооран саалго кӱцӱх ӱрмӱдин негн — мал ӱсклгьг бӱдлӱлгьнӱр цагнн ирчкнн тӱрмӱдиг кӱцӱлгьн болдж гарв.

Мал ӱсклгьн ард хоцрдж йовхнн зугл 1953 джилин намр, сентябрьск Пленум хурагдхд оч медгдв гидж келдж болшго. Удан-цагин ӱргнд мана мал ӱсклгьн ард хоцрдж йовснн.

Эн йовдл ил медгдӱ бӱасн бийнн, мал ӱсклгьн ард

хоцрдж йовхнн тускар кесг кӱдлӱчир, тер тоод бас партин болн государствин деед ӱл дааджах улс чигн тагч бӱагьдӱ бӱацхӱснн. Тер улс дунд, олна ӱмн босдж келсн ӱгдӱн — мана мал ӱсклгьн бӱдмд гарч йовна гигьд кесг герчлӱд бӱасн улс чигн бӱаснн. Тийгд кӱбрлгьнӱс, олна мал ӱсклгьн кӱцӱмдж-тӱгьӱр делгрдж, уралан йовдж чадшго бӱаснн. Джил ирвӱс эн улм-алм хурцар медгдӱд йовб.

1949 джил, мал ӱсклгьнӱ хоцрт тӱрӱц эвцдж болшго шинжтӱ болчххла, колхозин олдундин болн совхозин продуктин мал ӱсклгьн делгрӱлгьнӱ гурвн джилӱ зура батлдж авгдла. Тер зуран хӱвнн бахмдж уга болсн ил медгднӱ — тер кӱцӱгдсн уга, мал ӱсклгьнӱ хоцрт улм гӱӱдӱд йовб.

Эн ягьд иигь, тер зура ӱс кӱцӱгдсн, тер цӱмрсн ямаран уршгар цӱагьгдӱжӱм? Тийм уршгуднн кесг бӱанӱ. Теднӱс ах гиснн иим:

Негдвӱр, олдн зӱсн райодт, республикет болн ори-нутгт бӱагьднн зуран даалгьвр йилгьдӱ ӱгхлӱрн — тӱшг угагьар, нам нургьлдж зугл прожекторск кевӱр келгьн болджана.

Хойрдвар, зура келхлӱрн, мал ӱсклгьнӱ ил бӱах бӱадлнн болн терӱг материалн-производственн базар батлгьна хооран саалшго керглгьн тоод авгддо бӱаснн. Хотин батта кӱрнн бӱрдӱлгьнӱ, малд хаша-хаац тосхлгьна, мал ӱсклгьнӱ кӱнд кӱдлмшмӱдиг механизировать келгьнӱ туск зааврмуд нургьлдж декларативн янзта болдг бӱаснн.

Гурвдвар, олна мал ӱсклгьг делгрӱлгьнд кохозмудин болн колхозникудин материалн урмдин туск авц-барциг учрт ӱс авлгьн. Мал ӱсклгьг делгрӱлгьнӱ даалгьвр декретировать кечхлӱ болад бӱаснн тер — керг уралан йовад бӱах гидж зура кегьӱчир меджӱснн. Терӱнӱ ашд, колхозмудар олна мал ӱсклгьн экономическ олз уга болад, колхозникуд тӱӱнд улм-улм багьар кӱдлӱд, зуран даалгьвр агьарт талрад бӱадт болснн.

Гурвн джилӱ зура кӱцӱлгьг медӱлад ӱзӱлч зӱрм то иим. Зурач — гол тӱрнн болдж — малин то ӱсклгьн тӱвгдсн бӱаснн. Областьсин, крайсин болн республиксин ик зунь тер тӱриг кӱцӱсн уга. Тӱӱнӱс даву, кесг областьсӱр болн республиксӱр бӱдӱн бод малин то темдгтӱгьӱр хасгдв.

Гурвн джилӱ зурагьар, ӱврӱс ӱс саадж авлгьн колхозмудар дундлад, ори-нутгар, 1948 джилд 1070 килограмм бӱаснӱс яхдан 1700—2000 килограммд кӱрцдж бӱдлӱлхӱр хӱлӱгдсн бӱаснн. Носндан болхла, ӱс саадж авлгьн: 1949 джил — 1069 килограмм, 1950 джил — 1027, 1951 джил — 1027 килограмм болв. Гурвн джил тӱгсхлӱ, ӱс саадж авлгьн немдх бӱагьтӱ, нам кӱрнн багьрснн ил ӱзджӱнӱт.

Олна мал хот уга ӱлдсн юмнд, ӱс саадж авлгьн тегӱд ягьдӱ бӱдлх билӱ. Зурагьар колхозмудар бӱдӱн бод малин тоот 34 сайд кӱрцхӱр темдлчкӱд, силосиг болхла зугл 30 сай тонн дархар зуралсн бӱаснн, ӱс гидж бӱдӱн бод малин толгьа болгьнд тонн кӱцӱ уга болджана. Носндан болхла, колхозмуд, 1949 джил 23 сай тонн силос дарсна орчд, 1951 джил зугл 25 сай тонн дарснн. Гурвн джилӱ зура гисннн ӱн!

Иим хотта бӱагьтӱ бӱадж, малин шим-шӱӱс бӱдлӱлхӱр ягьдӱ тоодж болх бӱасмб гидж сургдджана. Тегӱд, 1951 джил — гурвн джилӱ сӱл джилд — 895 миньгьн бӱдӱн бод мал, 1 сай 34 миньгьн гаха болн 4 сай 846 миньгьн хӱн ӱкснд алигьрх юмн уга.

Колхозмудар ӱжрин то хашнгыр ӱсад, шим-шӱӱснн тату болсна ашд, ори-нутгт ӱснӱ цуг продукц гурвн джилд зугл 2,8 сай тонн, ӱс гидж 8 процент ӱсв. Мах гаргьлгьна туст болхла, — гурвн джилд эн бич-кихнӱр ӱсв, тернн чигн тегӱд пол толгьа малас зӱрминн орлцусна ашд нургьлдж тийв.

Тийгд, гурвн джилӱ зура нӱаджӱсн ашан ӱгсн уга. 1952 джил мал ӱсклгьнӱ бӱадл улм ӱкӱр муурв. ӱдг хот уга болад малмуд ӱкӱлад олар ӱкв, малиг гуррӱр алцхав. Терӱнӱс иштӱ, малин то улм икӱр хасгдв. КПСС-н Центральн Комитет мал ӱсклгьнӱ тӱрин ард дахн орх зӱвтӱ болв. Терӱнӱ тӱлӱ гаргьсн КПСС-н ЦК-н Комисст, малас хот-хол гаргьлгьг икдӱлгьнӱр залгдсн кӱцӱх тӱрмӱд диглдж гаргьхнн даалгьдла.

1953 джилин январь сард комисс тер кӱцӱлгьн тӱрмӱдиг диглӱлӱ, болв тедн батлдж авгддо, тийгд ӱлдцхӱв.

Мал ӱсклгьг бӱдлӱлгьнӱ кергтӱ эв-аргьинн Центральн Комитет сентябрьск Пленум кӱрл олдж батлдж ӱс авч чадснн келж кергтӱ. Тӱрӱн болдж ӱнӱнд харшлджасн — партин болн олд-ӱмтнӱ агтӱ хортн Берия бӱаснн. Антипартийн багд орлцгч Маленков, Каганович, Молотов бас эн тӱрт хара бий нилчӱн хальдаснн. ӱгӱрн болхла — мал ӱсклгьг бӱдлӱлхнн тӱлӱ боллджатгад, кергӱрн болхла — эн туст цагнн ирчкнн тӱрмӱдиг кӱцӱлгьнӱгьар бӱаснн чидлӱрн чирмӱлдж, терӱгӱрн тегӱд, советск улсин цагьгин ӱсдж йовх керглгь хангьгалгьг таслхар седжӱснн.

КПСС-н ЦК-н сентябрьск Пленумин шийдврмуд, олдн джилин ӱргнд, тӱрӱн болдж мал ӱсклгьг хурдар бӱдлӱлхнн тӱлӱ хаалгьнн секснн. Мал ӱсклгьнӱ гардврт бӱасн ӱндӱсиг болн дуту-дундсиг догшин гидгӱр, хӱаирлт уга шалгьлгьннӱ харгьулдж, селӱнӱ эдл-ахун ӱн халхин делгрлтин ӱрки чинртӱ тӱрмӱдиг Пленум шийнӱр ӱкдӱж халгьлв. Ори-нутг малин шим-шӱӱс керглгьннӱ, селӱнӱ эдл-ахун бӱдлӱлгьнӱ цутганн керглӱ, тӱрӱн болдж тегӱд буудя гаргьлгьг икдӱлгьннӱ халгьг угагьар залгьлдулдж ӱн тӱрмуд хӱлӱгдв. КПСС-н ЦК-н Пленум, мал ӱсклгьг делгрӱлгьнӱ гол, ӱмтин хурц тӱрмӱдиг халгьлв, теднн иим:

— малас авдг эдл-уушиг кергтӱ тоод кӱргдӱ авлгь теткьхнн тӱлӱ малин хот гаргьлгьг икдӱлгьннӱ хаалгьннн олв; малд хаша-хаац тосхлгьар болн мал ӱсклгьнд механизацин кемджӱг бӱдлӱлгьнӱ кӱцӱх тӱрмуд темдлв;

— малас эдл-уш гаргьлгьг ӱсклгьнд колхозникудин, совхозмудин кӱрлӱчирин болн селӱнӱ эдл-ахун специалистрин материалн урмдинн бӱдлӱлв;

— малас эдл-уш гаргьлгьна болн белдгьнӱ зура келгьнӱ дамшлтиг оньгдарулав, мал ӱсклгьг бӱдлӱлгьнӱ тӱрт колхозникудин болн совхозмудин кӱдлӱчирин седвӱр делгрӱлгьнӱ хаалгьд бӱах бюрократическ харшлтиг уурулав;

— техниг болн ик малта эдл-ахун экономикаг сӱанӱр медгд кадрумдар колхозмудиг болн совхозмудиг баталгьваг туск тӱриг халгьлв;

— даньгин оньг болн килмдж керглч, селӱнӱ эдл-ахун производствин ӱн джангьгьрта халхд партин гардвиг кӱчлгьнӱ тӱрмуд темдлв.

Мал ӱсклгьнӱ хоцртлгьг ууруадж, ӱнӱг бӱдлӱлхнн тӱлӱ нег мӱсӱгч ноода келгьнӱр партиг кевтнн, мана олд-ӱмтиг цугтнн сентябрьск Пленум дуудла. ЦК-н цаарандж Пленум деер, мал ӱсклгьг бӱдлӱлгьнӱ аргьнн хӱагч тӱрмуд цаарандан йилгьгдӱж делгрӱлгьд.

Эн туст йилгьнн ӱрки чинртӱ болснн ЦК-н февральск-мартовск (1954 джил) болн январьск (1955 джил) Пленумс болад, ӱмнр болн ӱмншрнн газрмуд эдлгьнӱ болн малас эдл-уш гаргьлгьг икдӱлгьнӱ туск тӱрмуд кӱӱндж зӱвчлснн. КПСС-н XX хургин шийдврмудт, мал ӱсклгьг хурдар бӱдлӱлгьнӱ кӱцӱ гидг црограмм ӱргдӱ.

КПСС-н ЦК-н сентябрьск Пленумин хӱӱн давсн тавн джилин ӱргнд мал ӱсклгьнӱ халхд юн кӱцӱгдснӱ дигиг ода бидн кедж чадхмдн.

Эн цагт малас гардг гол эдл-уушин ӱсклтин то иим: мах гаргьлгьн, алгдсн чиннӱрӱр, 1958 джил, 1953 джилӱ дӱнцӱлхлӱ, 2 сай 100 миньгьн тонн, ӱс гидж 35 процент ӱсв; ӱсн — 21 сай 300 миньгьн тонн, ӱс гидж 58 процент, носнн — 86 миньгьн тонн, ӱс гидж 37 процент, ӱндн — 7 миллиард 400 сай, ӱс гидж 46 процент ӱсв. Кемрджан цуг гурвн джилӱ цагин ӱргнд ӱс гаргьлгьн 2,8 сай тонн ӱснн бӱасн болхла, ганцн 1957 джил ӱн 5,6 сай тонн ӱсв.

Мах, ӱс, нос болн ӱндг гаргьлгьн зӱвӱр ӱснн учрар, малас гардг хот-хоолгиг государственн белдлгь икдӱлх таал учрав. 1958 джилин декабрин 10 кӱртл, 1953 джилин иим цагла дӱнцӱлхд, ӱс белдлгьн хойр холванас давугьар, махн — 62 процент, носнн — 60 процент, ӱндн — 76 процент ӱсв. Тийгчӱд тегӱд 1958 джил цуг белдлгьнд колхозмудин болн совхозмудин удельн хӱвӱврмуднн иим болхнн: махар — 84 процент, ӱсӱр — 89 процент, ӱндгӱр — 57 процент, носсар — 90 процент.

Эн зӱвӱр ончта йовдл. Цӱӱжн джил урд, малас гардг хот-хол белдлгьнд эдӱднн бийиннн эдл-ахугьас ордг хӱвӱвр икнӱкнн бӱаснн, ори-нутгиг теткьлгьнд гер бат кӱрнӱг теткьд чадшго бӱаснн. Ода болхла, государствиг хот-хоолар теткьлгьнӱ негиг йилгьг кӱчнн — колхозмуд, совхозмуд болв. Эн — ганцнн селӱнӱ эдл-ахун бӱагьтӱ, нам цуг коммунистическ тосхлтин тӱрин айта гисн дилврмудин негнн болв.

Сӱл тавн джилд малас хот-хол гаргьд авч белдлгьнӱ ӱсклӱ дахлцдж, цуг зӱсн малин то зӱвӱр ӱснн ик гидг чинртӱ. Эн цагин ӱргнд СССР-г малин толгьа ӱсклгьнӱ туск то иим (джилин чилгд сай толгьа):

	1953 дж.	1958 дж.	ӱскл сай толгьа	проц.
Бӱдӱн бод мал	55,8	69,4	13,6	24
тер тоод ӱкрмуд	25,2	32,4	7,2	28
Гаха	33,3	46,9	13,6	41
Хон	99,8	129,0	29,2	29

Тийгхлӱрн тегӱд, олдундин малин ӱскл ори-нутгар бӱкдӱн малин дундин ӱсклӱс зӱвӱр тӱрӱлдж йовхиг темдлх кергтӱ. Тийгд, ӱлгӱрнн, бӱдӱн бод мал цуг бийнн 13 сай 600 миньгьн толгьа ӱснӱс, колхозмудин болн совхозмудин хӱвд 8 сай 700 миньгьн толгьанн, ӱс гидж 64 процентнн тусджана. Гахас цуг бийнн 13 сай 600 (Цааранднн 4 халхд).

Үр Н. С. Хрущевин докладин царандкнь

миньгын толгъа өснәс, колхозмудин болн совхозмудин хуьд 12 сай 100 миньгын толгъань, эс гидж 89 процентн тусджана. Колхозмудар болн совхозмудар хөбнә то 15 сай 500 миньгын толгъа өсәд, ода орн-нутгин цуг хөбнә тоогтын 78 процентн болджана.

Орн-нутгар бүклдән мал өсклгын болн сольврумудиг ахрар кедж өгснә хөбн, онц райодт ирлцнтьгүтәр, малас олн-зүсн продукц гаргъдж авлгъна туст зарм темдглгъс кехиг зөвшартн.

Сүл тавн джилдин эргид СССР-әр бүклдән үс гаргългын 58 процент, колхозмудар болн совхозмудар болхла — 2,3 холван өсв. Үс гаргългын, 1953 джиллинлә дүнъ-цүлхлә, Арасән Федерациян колхозмудар болн совхозмудар — 2,3 холван, Украинск ССР — 2,7 холван, Белорусск ССР — 3,3 холван, Узбекск ССР — 2,8 холван, Молдавск ССР — 4 холван, Киргизск ССР — 3 холван өсв. Үс гаргългын невачк багыр кемджәнд Латвийск, Эстонск, Грузинск, Армянск, Азербайджанск, Казахск, Туркменск республикет өсв.

Тиигчкәд тегәд, йирдән республиксар болн областьсар малас хот-хол гаргъдж авлгъна өслтин үзмднъ болдж чадшогынъ санх кергтә, юнъгад гихлә, эклидин кемджән мал әдл бәәсмн биш. Зәрменъ, нуляс гилтә кәндрдж гарла гидж келдж болхмн, эклинь зөвәр бөдән кемджәтә бәәснд-дорхнъ производствиг кесг холвдж өсклгын әдид амр болсн ил болджана. Мал өсклгнә ах үзмднъ зун гектар газрин тоод хот-хол гаргългын болджана, зональн онч тоод авлгънъ йирин ил.

Удан цагин эргид, колхозмудар дундлад үс саадж авлгын кирцхд нег миньгын килограммин кемджәнд бәәгәд бәәлә гидж деер заалгн биш. Үс саадж авлгын сүл джилмүдт даньгын өсәд йовб: кемджән 1953 джил эн үкр болгънас 1016 килограмм болдж туссн болхла, 1956 джил 1611 килограмм күрч өсәд, 1957 джил — 1858 күрч, 1958 джил болхла үс саадж авлгын уым бөдән болхмн.

Онц областьсин колхозмудар үс саадж авлгын (килограммар) илгидж өгв:

	1953 дж.	1957 дж.
Рязанск область	1129	3200
Московск »	1620	3162
Киевск »	1110	2757
Тульск »	1122	2727
Кировск »	724	1731

1960 джилд колхозмудар, үкрәс үс саадж авлгын 1700 килограммд күргдж бөдлүлдж, үснә государственн белдлгын 1,8 холван икдүлхмн гидж КПСС-н ЦК-н январск Пленумин тавсн гөр, 1957 джилдин бийднъ талдана келхд, зурагъан джилдин орчд гурвн джилдин эргид давулдж күңәдлә.

Малас әдл-уш гаргъдж авлгъар әмтин ик удельн чинртән Арасән Федерац. Орн-нутгт гаргългдг цуг үснә брәләснә үлүнә энүнд гаргългнә, тиигчкәд тегәд, давсн тавн джилд үс гаргългын 12 сай шаху тонн өсв. Хар газрта болн хар биш гарта зонд үснә мал хурдар өлджәв, энүнд урднъ иим мал өсклгын удан цагт икәр хоцрдж йовснн. Курск, Рязанск, Орловск, Воронежск, Липецк, Кировск, Калужск, Белгородск областьсин, Удмуртск, Северо-Осетинск, Марийск, Чувашск болн Кабардин-Балкарск автономн республиксин колхозмудар болн совхозмудар үс гаргългын гурвн холванас даву өсв. Тамбовск, Брянск, Горьковск; Тульск областьсин болн Татарск автономн республиксин колхозмудар болн совхозмудар үс гаргългын 2,8—3 холван өсв. Әдлгдг 100 гектар газр болгъна тоод үс гаргългын авлгъар 1958 джил әмтин бөдән үзмдж күңсн Москвск областин колхозмуд болн совхозмуд — 308 центнер, Ленинградск областин — 249 центнер, Калининградск областин — 242 центнер.

Малас продукц гаргъдж авлгъар Украинск ССР сән ашмуд күңв. Республикд 1958 джил мах гаргългын авлгын, 1953 джиллинлә дүнъцүлхд, 48 процент, тер тоод колхозмудар болн совхозмудар — 61 процент өсв. Селәнә әдл-ахун әдлжәх 100 гектар газр болгъна тоод колхозмуд болн совхозмуд, әмд чиньнүрәр — 33 центнер мах гаргългын авб, 1953 джилд — 21 центнер бәәсмн. Үс гаргългын республикәр бүклдән 73 процент, колхозмудар болн совхозмудар болхла — 2,7 холван өсв. Украинә колхозмуд болн совхозмуд 100 гектар газр болгынд 168 центнер үс, эс гидж 1953 джиллинкәр болхла 108 центнер үс икәр гаргългын авб.

Белоруссин партийн организацд, селәнә әдл-аху нег үлү мал өсклгъ гардлгынднъ зөвәр дуту-дунд бәәхнә одахн күртл шалгългдж йовла. Шалгългын тоолдж, республиксин партийн организац, сүл джилмүдт мал өсклгын бөдлүлгәр зөвәр көдлмш кесн — продукц гаргългын икдүлв, колхозмудин болн колхозникудин орунъ

өслгъ теткв. Республиксин колхозмудар болн совхозмудар сүл джил мах гаргългын 62 процент, тер тоод гахан махн — 2,7 холван өсв.

Литовск, Латвийск болн Эстонск республиксин партийн, советск болн селәнә әдл-ахун органс, сентябрьск Пленумин хөбн бас үс болн мах гаргългын өсклгнә туст темдгтә ашмуд күңцхәв. Сүл джилмүдт республикет бекон гаргългын харү токтагдв. Гахан мах гаргългнә цуг то илгидж өсв: Эстоньд — 79 процент, Литвад — 72, Латвийд — 60 процент. Болсн бийнъ, әнд күңц кевәр олзлгддяхмн уга.

Молдавск ССР бас әдл-уш гаргългын авч, белдлгынд зөвәр күңмджтә болв. Республиксин колхозмуд болн совхозмуд 1953 джиллинкәр болхла ода махиг — хойр холван икәр, үсиг — дөрвн холван икәр гаргългнә.

Ноос гаргългын өсклгнә кергт Казахстан ик кемән оршулв, ән джилмүдт республиксин колхозмудар болн совхозмудар ноос гаргългын 1,5 холван өсв. Ода республикд белддж авсн ноосна брәлнъ торгын болн джөблн ноосна тоод орна, 1953 джилд болхла иим ноосн зугл 25 процент белдгдсн бәәсмн. Хөбнә то 16-с 24 сай күрч, эс гидж 47 процент өсв.

Дунд Азийин республикск каракулеводств делгрүлгынд зарм күңцлгс бәрв. Ән республикет бас колхозмудар үс гаргългын икдсн учрар, бәәрн газрин көрнъгәс үснә хот-хол балгъсдин болн промышленн центрмудин әмтеиг теткәлгъ ярулх аргъ өгчәнә.

Сүл джилмүдт Азербайджанск, Грузинск болн Армянск республиксин партийн организац мал өсклгнә төрмүдт оньган икәр өңцхәд болчхав, кесг колхозмудар болн совхозмудар мах, үс болн ноос гаргългын джил ирвәс өсәд йовна.

Орн-нутгар бүклдән болн энүнә цуг республиксар мал өсклгъ делгрүлгынд бәрсн күңврумүд багъ биш болсннә үзджәнәт. Болв ән күңврумүдиг мел тиигм әвртә ик гидж, мал өсклгын царанднъ бөдлүлгнә төлә кечг ноолдана күчлгылгын нам ахр болзгин дунд чигн сүлдхдж болшго.

Амн болгъна тоод малас хот-хол гаргългын авлгъар Америкин Соединенн Штатсиг бөрхн джилмүдт күңцлн төлә кечг өргн джисән нүүрлгч колхозмудин болн совхозмудин седвәрәр әклдж келдә.

1958 джил бидн, нидн джил США-д гаргългнә әдл, эс гидж нам түүнәс невачк эләд болм үс гаргългын авхвдн. Малин тосн болхла, бидн 1957 джилдин бийднъ США-р болхла 47 миньгын тонн икәр гаргългын авлаудн. Мана орн-нутгт ноос гаргългын, США-д гаргългнәс 2,3 холван ик болв. Үс болн тос гаргългнә цуг кемджәгәрн СССР ода нарт делкәд негдгч ормд гарад, ноос гаргългын ән Австралин дару, хойрдгч орм элджәнә.

Сүл тавн джилд — 1953-с авн 1958 джил күртл — СССР-д малас продукц гаргългын авлгъна өслтин йовуд, США-н дорхнъ зөвәр болджав. СССР-т мах гаргългнә джил болгъна дундин өслтин йовудн 6,2 процент болв, США-д болхла — кирцхд 1,3 процент болв.

Мана орн-нутгт махна продукц өснәлә зергидж, цуг зүсн малин то зөвәр өсв, США-д болхла ән цагин эргид бөдүн бод малин болн хөбнә то хасгдв, гахан тоогын өслтин болхла СССР-әр зөвәр багъ болв. Мана орн-нутгт махид алгдсн мал дорхнъ зөвәр даву олн мал гаргългнә, талдана келхд өсклгнә тускар, США-д болхла — тиигм биш, малин тоог багырулсна ашд авлгдсн продукц мах гаргългнә продукци тоод орджакхиг ән келдж меңдүлджәнә.

Тавн джилдин эргид — 1953-с авн 1958 джил күртл — Советск Союзд үс гаргългнә джил болгъна дундин өслтин йовудн 9,6 процент, США-д — 0,9 процент, ноосн СССР-д — 6,4 процент, США-д — өслт уга, бидн — СССР-д — 7,9 процент, США-д — өслт уга болв.

Мана мал өсклгнә туск тоог холгъдж хәләлгнәс болн ән тоог США-д малас әдл-уш гаргългнәлә дүнъ-цүлгж хәләлгнәс ямаран ашлвр кех кергтәв?

СССР-д мал өсклгын удан цагт хоцрдж йовснъ уурулгдв, терүнә ишлчәр үс, тос, мах, ноос гаргългын ик гидгәр өсәд, күч-көбсчирин теддүлтә бәәлгнъ бөдлв. Ән, йирдән, ик гидг күңцл, энүгәр мана партъ, мана цуг олн-әмти бахтдж чадхмн.

Терүнләрн хамднъ, амн болгъна тоод малас әдл-уш, нег үлү мах гаргългын авлгъар США-г күңдж авхн төлә бидн ода чигн ик гидг күңцлгъ кех кергтәвдн.

Мана ик социалистическ селәнә әдл-ахун производств үлү деер боллгын, буудян әдл-ахун күңцлгс, селәнә әдл-ахун нүүрләчирин байн гидг дамшлт, мал өсклгъ делгрүлгынд колхозмудин болн колхозникудин материалън урмд — тер төрмүдиг дилвртәгәр күңцх аргъ теткв. Малас гүртм әдл-уш гаргългын царан-

днъ өскдж, терүнә ул деер, мал өсклгын — селәнә. Әдл-ахун производствин бөдән товарн, бөдән орута халхнъ кедж чадхд кергтә тоотн ода цугъар колхозмудт болн совхозмудт бәәнә.

Сүл джилмүдт мах гаргългын өсклгнә туст республиксин, областьсин болн райодин орлцулджакх демнъ, тедд бәәх аргъла ирлцнтьгү бишн ик гидж келх кергтә.

Украинск ССР-н колхозмуд болн совхозмуд мах гаргългын зөвәр өскв. Болсн бийнъ, эврәнн аргъан кергтә кемджәнд күрпж олзлад уга областьс бас бәәнә: кемджән, үлгүрн, Винницк область 1953-с авн 1957 джил күртл цагин эргид колхозмуд болн совхозмуд мах гаргългын хойр холванас үлү өсксн болхла, Херсонск — 95 процент, Киевск — 71 процент, Черновицк болн Львовск областьс — 70 процент өсксн болхла, на-ади зарм областьсн — дегд хәрг үзмджтә. Тиигәд, Житомирск область колхозмудар болн совхозмудар мах гаргългын — 7 процент, Луганск — 10, Сталинск — 23, Полтавск — 25 процент өскв. Мах гаргългын өсклгнә туст гүдждж ноолдяхнъ Украинә областьс мел цугъар эс болджакхиг ән герчлдж үзүлджәнә.

Арасән Федерацид авий. Республиксин колхозмуд болн совхозмуд мах гаргългын 264 миньгын тонн, эс гидж 20 процент, тер тоод гахан мах — 193 миньгын тонн, эс гидж 47 процент өскв. Республиксин олн зүсн зонд мах гаргългнә кемджән хоорндан ямаран ик йилгълтән Арасән Федерацин үлгүрәс ончта сәәнәр үзджәнә. РСФСР-н кесг областьс ән джилмүдт зөвәр күңмджтә болчхав. Мал өсклгәр одахн күртл икәр ард хоцрдж йовснъ тедн дотр бәәхнә ончта болна.

Арасән Федерацид 1953-с авн 1957 джил күртл колхозмудн болн совхозмудн мах гаргългын цугъ-аратгасн ик өслт өгсн краймудин болн областьсин тоод орджакхнъ:

мах гаргългын: 38 миньгын тонн, эс гидж 48 процент өсксн Краснодарск край;

18 миньгын тонн, эс гидж 37 процент өсксн Воронежск область;

14 миньгын тонн, эс гидж 36 процент өсксн Саратовск область;

13 миньгын тонн, эс гидж 43 процент өсксн Омск область;

12 миньгын тонн, эс гидж 66 процент өсксн Смоленск область;

12 миньгын тонн, эс гидж 61 процент өсксн Курганск область;

11 миньгын тонн, эс гидж 50 процент өсксн Белгородск область;

10 миньгын тонн, эс гидж 70 процент өсксн Кировск область;

8 миньгын тонн, эс гидж 44 процент өсксн Свердловск область;

8 миньгын тонн, эс гидж 38 процент өсксн Горьковск область.

Мах гаргългын зөвәр өслтс күңсн Чувашск, Марийск Удмуртск автономн республиксин, Оренбургск, Иркутск болн нань чигн кесг областьсиг бас нерәддж келдж болхмн билә. Йирдән, ән областьсар чигн мел күңц цугъар келдәд уга, малас гардг әдл-уушиг өсклгәр бәәх көрнъгнә әдид ода чигн агъу ик.

Арасән Федерацид сентябрьск Пленумин хөбн давон цагин эргид мах гаргългын бичкәхнәр өсксн райод чигн бас бәәнә, зарм областьсн нам мах гаргългын багырулсн бәәнә.

1957 джилд, 1953 джиллинлә дүнъцүлхд, колхозмудар болн совхозмудар мах гаргългын Алтайск крайд цуг бийнъ зугл 2-хн процент өскв, Краснодарск крайд — 5 процент, Архангельск область — 1 процент, Новгородск — 4 процент, Калининск — 6 процент, Тюменск — 7 процент, Астраханск — 11 процент өскв.

Ростовск областьд болхла, мах гаргългын колхозмудар болн совхозмудар 5 процент өсксн бийнъ, областьс бүклдән мах гаргългын 16,5 миньгын тонн, эс гидж 11 процент багырв. Эс гидж Ставропольск крайин авий.

Крайин колхозмуд болн совхозмуд хөбнә тоогын болн и а р н ноос гаргългын зөвәр икәр өсклхәв. Болв мах гаргългын ставропольскрт бахтм юмн уга. Крайин колхозмудар болн совхозмудар ән цуг 9-хн процент өсв, иим байн крайд бәәх аргъла ән ик холд ирлцдхәлш. Малин тоог өсклгн мах гаргългын өскд аргъ өгсн уга гидж зарм үүрмүд келәд чигн бәәхмн. Кемджән энүг теорийн салтра гидж нерәддж болдмн болхла, иим теорий чик биш болджана. Энүнә туск хооран цухрм алык чигн үзүринъ керч кергтә. Мах гаргългын бөдлүлх кергтә.

(Царанднн дарун номерт).